

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 1-son

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.1.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 5 HOSHIMXONOV AHROR MO'MINOVICH**
O'zbekistonda boshqaruv tizimini takomillashtirish
istiqbollari
- 14 ERGASHEV IKROM ABDURASULOVICH**
Soliq nazorati tadbirlarini amalga oshirish orqali soliq
intizomini ta'minlashning nazariy-huquqiy mexanizmlari
- 24 ABDULLAYEVA MAFTUNA MUROT QIZI**
Huquq va qonun ustuvorligi konstitutsiyaviy-huquqiy
prinsip sifatida
- 31 MAXMUDOV FIRUZ BAXTIYOR O'G'LI**
Davlat xaridlari tizimida manfaatlar to'qnashuvining
oldini olishning tashkiliy-huquqiy jihatlari
- 44 BOKIYEV JAHONGIR NURMATJON O'G'LI**
Sun'iy intellektni ta'lim olish jarayoniga tatbiq
etishning ayrim jihatlari

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 53 XAZRATQULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
Raqamli moliyaviy xizmatlar tushunchasi, tarixiy
rivojlanish va huquqiy asoslari
- 64 АЪЗАМХУЖАЕВ УМИДХОН ШАВКАТ УГЛИ**
Национальные правовые аспекты реализации
функций государства при создании и развитии
международных транспортных коридоров
- 73 NAEEM ALLAHRAKHA**
Practices of the advertisement legislation of the
Republic of Uzbekistan

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI. IJTIMOIY TA'MINOT HUQUQI

- 91 JAVLIYEVA GULLOLA ABDURAHIM QIZI**
Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat munosabatlari
transformatsiyasi va notipik mehnat munosabatlari

12.00.06 – TABIIY RESURLAR
HUQUQI. AGRAR HUQUQ.
EKOLOGIK HUQUQ

101 MAXKAMOV DURBEK NEMATOVICH

Flora qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari va zamonaviy tendensiyalar

110 XAYITOV PANJI BUXAROVICH

“Yashil” energetikani rivojlantirishning huquqiy asoslari va istiqbollari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH.KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

117 KAMALOVA DILDORA GAYRATOVNA

Jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish va majburan to'xtatish holatlari tahlili

127 MIRZARAIMOV SARDOR TAXIROVICH

Bezorilik: jinoiy-huquqiy kvalifikatsion muammolar

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

141 RASHIDOV BEXZOD NURBOEVICH

**ABDUVAHOBOV SHERZODBEK
ABDUVAHOBOVICH**

Jinoyat ishlarini tergov qilishda mutaxassisning protsessual maqomi

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

149 BEGATOV JASURBEK NUMONJANOVICH

Mehnat munosabatlarida kamsitishning oldini olish bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasi (AQSh va Yaponiya misolida)

**160 ZAHMATKASH, FIDOIY, SIVILIST OLIM VA
USTOZ RUZINAZAROV SHUXRAT
NURALIYEVICHNING YORQIN VA IBRATLI
HAYOT YO'LI**

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.4.1./XYFY6774>
UDC: 343.1(045)(575.1)

JINOYAT ISHLARINI TERGOV QILISHDA MUTAXASSISNING PROTSESSUAL MAQOMI

Rashidov Bexzod Nurboevich,

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası boshlig'i,
professor, yuridik fanlar doktori (DSc)
ORCID: 0000-0003-4039-2283
e-mail: bekhzodrashid@gmail.com

Abduvahobov Sherzodbek Abduvahobovich,

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası o'qituvchisi
ORCID: 0009-0008-4580-3540
e-mail: sherzodbekabduvahobov01@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat protsessida huquqiy maqom, shaxslarning huquqiy holati, muomala layoqati, huquqiy layoqati hamda mutaxassisning jinoyat protsessi ishtirokchisi sifatidagi huquqiy maqomi tushunchasi va jinoyat protsessida mutaxassisning dalillarni aniqlash, topish, qayd etish, olib qo'yish, to'plangan dalillarni tekshirish jarayonidagi huquqiy holati, mutaxassis va ekspertning huquqiy maqomidagi farqlar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, odil sudlovga erishish uchun maxsus bilimlardan foydalanish, isbot qilish jarayonida ularning tutgan o'rni, jinoyatchilikka qarshi kurashishda unumli foydalanish usullari, bu borada huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruriyati, mutaxassislarga topshirilishi mumkin bo'lgan tergov harakatlari, jinoyat protsessida huquqiy layoqat va muomala layoqati o'zaro mos keluvchi subyektlar, jinoyat-protsessual munosabatlarda mutaxassisning huquqiy maqomining qanday tartibda amalga oshirilishi, jalb qilish tartiblari, mutaxassislar o'z vazifalarini amalga oshirishda yuzaga kelayotgan muammolar, ularning yechimi, tartibga solish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, mutaxassis huquqiy maqomi yuzasidan dalillarni to'plash, qayd etish va tadqiq qilish bilan bog'liq ayrim nazariy va amaliy muammolar, jinoyat protsessida mutaxassis huquqiy maqomi yuzasidan ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar berib o'tilgan va nazariy ta'riflari bo'yicha ham takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: maqom, shaxs maqomi, huquqiy maqom, huquqiy holat, muomala layoqati, huquqiy layoqat, mutaxassis huquqiy maqomi, jinoyat protsessi.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ СТАТУС СПЕЦИАЛИСТА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

Рашидов Бехзод Нурбоевич,

доктор юридических наук (DSc), профессор,
начальник кафедры уголовно-процессуального права
Академии МВД Республики Узбекистан

Абдувахобов Шерзодбек Абдувахобович,

преподаватель кафедры уголовного и процессуального
права Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье раскрыты понятия правового статуса, правового положения физических лиц, правоспособности и дееспособности, а также правового статуса специалиста как участника уголовного судопроизводства, научно проанализированы различия правового положения и статуса специалиста и эксперта в уголовном процессе в процессе нахождения, фиксации, изъятия, проверки собранных доказательств. Также рассмотрено использование специальных знаний для достижения справедливости, их роль в процессе доказывания, методы эффективной борьбы с преступностью, необходимость совершенствования правовых механизмов, освещены механизмы регулирования следственных действий, которые могут быть поручены специалистам, дееспособность которых взаимосовместима в уголовном судопроизводстве, способы реализации правового статуса специалиста в уголовно-процессуальных отношениях, порядок такого привлечения, проблемы, возникающие при исполнении обязанностей и их решения. Также были изучены некоторые теоретические и практические проблемы, касающиеся правового статуса специалиста при сборе, фиксации и исследовании доказательств, даны научно-теоретические и практические рекомендации и определения относительно правового статуса специалиста в уголовном процессе.

Ключевые слова: статус, личный статус, правовой статус, правовое положение, правоспособность, дееспособность, правовой статус специалиста, уголовный процесс.

PROCEDURAL STATUS OF THE EXPERT IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL CASES

Rashidov Bekhzod Nurboevich,

Head of the Department of Criminal and Procedural Law
of the MIA of the Republic of Uzbekistan,
Professor, Doctor of Legal Sciences (DSc),

Abduvahobov Sherzodbek Abduvahobovich,

Teacher of the Department of Criminal and Procedural
Law of the MIA of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article reveals the concepts of legal status, legal status of individuals, legal capacity, and legal status of a specialist as a participant in criminal proceedings, as well as the legal status of a specialist in the process of identification, detection, and recording. Differences in legal status, seizure of evidence, and examination of collected evidence by a specialist and an expert in criminal proceedings are scientifically analyzed. The use of special knowledge to achieve justice, their role in the process of proof, methods of effective use in the fight against crime, the need to improve legal mechanisms in this regard, investigative actions that can be entrusted to specialists, and subjects with compatible legal capacity and capacity in criminal proceedings are also considered. In criminal procedural relations, how the legal status of an expert is realized, the procedure for attracting experts, problems that arise when experts perform their duties, their solutions, and regulatory mechanisms are also considered. Some theoretical and practical problems of collecting, recording, and researching evidence relating to the legal status of a specialist were also discussed. Scientific, theoretical, and practical recommendations and theoretical definitions were given regarding the legal status of a specialist in criminal proceedings.

Keywords: status, personal status, legal status, legal status, legal capacity, legal capacity, legal status of a specialist, criminal procedure.

Kirish

Jinoyat protsessining asosiy maqsadi bo'lgan odil sudlovga erishish uchun maxsus bilimlardan foydalanish samara-

dorlik garovidir. Shunday ekan bu borada ilm-fandagi so'nggi yangiliklar va ulardan jinoyatchilikka qarshi kurashishda unumli foydalanish bu borada huquqiy mexanizmlarni

takomillashtirishni ham taqozo etadi. Jinoyat ishlarini yuritishda isbot qilish samaradorligi dalillarni to'plash va tekshirish jarayonida maxsus bilimlardan qanchalik o'rinli foydalanilishiga bevosita bog'liq. Jinoyat protsessida maxsus bilimlardan foydalanish bunday bilimlarga ega shaxslar, ya'ni mutaxassislarining ishda ishtirok etishida ko'zga tashlanadi.

Muayyan jarayonlarda ishtirok etayotgan subyektning huquqiy maqomi ushbu tizimdagi munosabatlarning mazmuniga ta'sir qiladi. Huquqshunoslik fanidagi asosiy masalalardan biri bu munosabatlar subyektining huquq va majburiyatlari tizimi hisoblanadi. Jinoyat protsessining ishtirokchisi sifatida mutaxassis, uning huquqiy maqomi, isbot qilishdagi o'rnini chuqurroq o'rganishda "shaxs maqomi" tushunchasi, uning tarkibiy jihatlariga e'tibor berish lozim bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi qonunlarida va nazariyada huquq subyektining huquqlari, majburiyatlarini ifodalashda hamda uning huquqda tutgan o'rnini belgilashda "huquqiy maqom", shuningdek, "huquqiy holat" atamalarining qo'llanishini ko'rishimiz mumkin. Mazkur tushunchalar ma'lum bir subyektning ijtimoiy munosabatlarda tutgan o'rni hamda uning huquq va majburiyatlarining yig'indisini ko'rsatib beradi.

"Huquqiy maqom"ni tahlil qilish orqali huquqda subyekt kim sifatida ishtirok etishi, uning huquq va majburiyatlari bo'yicha tushunchalar shakllanishiga olib keladi.

Material va metodlar

Tadqiqotda jinoyat protsessida shaxs maqomi, mutaxassis huquqiy maqomi bo'yicha qonunchilik normalari va huquqshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlaridan foydalanildi hamda qiyosiy-huquqiy usul, tahlil, sintez, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Izlanish jarayonida "maqom" va "huquqiy maqom" tushunchalariga turli xil ta'riflar berilganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, *maqom bu* (huquqda) – saylab qo'yiladigan

shaxslar, fuqarolar, davlat idoralari, tashkilot, muassasa, xalqaro tashkilotlarning normativ akt bilan rasmiylashtirilgan huquqiy holati, ularning huquq va majburiyatlarining yig'indisidir [1].

Shaxsning huquqiy maqomi – o'zida shaxsning jamiyatdagi o'rni va rolini ko'rsatib beruvchi huquq me'yorlarida aniq mustahkamlab qo'yilgan huquqlar, erkinliklar va majburiyatlar tizimini aks ettiradi [2].

Jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari kabi mutaxassisning huquqiy holati ham jamiyat va davlatda yuz berayotgan turli jarayonlar ta'sirida doimiy ravishda o'zgarib turadi.

Jinoyat protsessiga oid turli adabiyotlarda huquqshunos olimlar protsess subyektlarining huquqiy maqomiga e'tibor qaratib o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Xususan, M.S.Strogovich shaxs huquqiy holatining mazmunini to'rtta tarkibiy qismga ajratgan: 1) shaxsning huquqlari; 2) shaxsning majburiyatlari; 3) shaxs huquqlarining kafolatlari; 4) shaxsning o'z majburiyatlarini bajarmaganligi uchun qonuniy javobgarligi [3, 257-b.] M.S.Strogovich shaxs huquqiy holati mazmuniga "huquqiy va muomala layoqati"ni kiritmaganligi bois, uning ushbu fikrlarini to'liq deyish mushkul. Chunki ishda ishtirok etishga jalb qilingan shaxsning "huquqiy va muomala layoqati" mavjud emasligi sababli uning majburiyati va javobgarligi yuzaga kelmaydi hamda ayrim huquqlardan foydalana olmaydi.

Olim L.D.Kokorev jinoyat protsessi subyektlarining jinoyat-protsessual maqomi tarkibiga shaxsning huquq va majburiyatlarini, qonuniy manfaatlarini, protsessual huquqiy va muomala layoqatini, subyektiv jinoyat-protsessual huquqlarning turli kafolatlari tizimini kiritgan [4, 7–8-b].

S.P.Bekeshko jinoyat protsessi ishtirokchisining protsessual holati deganda, jinoyat protsessining vazifalaridan kelib chiqadigan hamda ushbu ishtirokchining huquq va majburiyatlari, ularning kafolatlari bilan belgila-

nadigan jinoyat ishini yuritishdagi maqomini tushunadi [5, 120–121-b].

O.A. Zeleninaning fikricha, protsessual maqom jinoyat protsessi ishtirokchilari va davlat o'rtasida mavjud bo'lgan, jinoyat-protsessual qonun normalari vositasida amalga oshiriladigan hamda davlat tomonidan kafolatlangan barcha mumkin bo'lgan aloqa va munosabatlar ifodasidir [6, 23-b.]

L.D. Kokorev, S.P. Bekeshko, O.A. Zeleninalarning bu borada bildirgan fikrlariga qo'shilish mumkin. Chunki ular "shaxsning huquqiy maqomi"ni, huquqiy va muomala layoqatini qamrab olgan, davlat tomonidan kafolatlanadigan hamda jinoyat protsessining vazifalaridan kelib chiqadigan munosabatlar tizimi sifatida ta'rif berishgan.

E.A. Semenov, V.F. Vasyukov, A.G. Volevodzlarning fikricha, jinoyat protsessi ishtirokchisining huquqiy maqomini aniqlashda jinoyat protsessi muayyan ishtirokchisining u yoki bu guruhga mansubligini tavsiflovchi hamda jinoyat protsessi subyektlarining ma'lum bir davrda, muayyan huquqiy munosabatlarda bo'lib, huquqiy layoqati, muomala layoqati, majburiyati va javobgarligi belgilarida namoyon bo'ladigan elementlar majmuidan kelib chiqish kerak [7, 9-b.]

Bu borada huquqshunos olim I.L. Petruxin ham masalaga shu tariqa yondashgan: "Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi har bir shaxs o'zining alohida maqomiga ega bo'ladi, biroq ko'pchilik protsess ishtirokchilari uchun ayrim elementlarga umumiy hisoblanadi. Ba'zi protsess ishtirokchilarining maqomi bir-biriga o'xshash, lekin bu jinoyat protsessida shaxsning yagona maqomi mavjud deyish uchun maqbul bo'lmaydi, ya'ni har bir protsess ishtirokchisi o'ziga xos huquqlaridan foydalanadi va o'ziga xos majburiyatlarni zimmasiga oladi" [8, 13-b.]

Bizningcha, I.L. Petruxinning bu borada aytgan fikrlariga qo'shilish mumkin. Chunki jinoyat-protsessual munosabatlarda ishtirok etuvchi subyektlar o'ziga xos huquqiy ma-

qomga ega bo'lib, ayrim subyektlarning huquqiy maqomi bir-biriga o'xshash bo'lishi mumkin. Jumladan, mutaxassis va ekspertning belgilari bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, ularning huquqiy maqomi turlicha hisoblanadi.

Dotsent G.S. Ismailova, "maqom" (lotinchada status – mavqe, mansab)ni mazmuniga ko'ra beshta tarkibiy qismga bo'lgan: 1) shaxsning, davlat organlari yoki tashkilotlarning huquqiy holatini belgilaydigan huquq va majburiyatlarning majmui; 2) insonning davlat va jamiyat tomonidan o'rnatilgan majburiy va mumkin qadar odob-axloq me'yorlari; 3) insonning jamiyatda belgilangan huquq va majburiyatlarga nuqtayi nazari; 4) ijtimoiy odob-axloq shakli va 5) ijtimoiy o'rni. "Huquqiy maqom"– bu Konstitutsiya va qonunlar bilan o'rnatilgan, insonning huquq va majburiyatlari, shuningdek, davlat organlari va mansabdor shaxslar vakolatining tan olinishidir [9, 43–44-b.]

Professor Sh.A. Qulmatov fikricha, "Jinoyat protsessida protsessual huquq va majburiyatlar protsess ishtirokchilarining "huquqiy maqomi"ni, ishdagi ishtirokini belgilab beradi, protsessual huquqlar ishtirokchilarning ixtiyoriga havola etilsa, protsessual majburiyatlar bajarilishi shartdir" [10, 25-b.]

Professor H.T. Odilqoriyev qayd etishi: "Huquq to'g'risida so'z yuritilganida majburiyatlar to'g'risida gapirilmasa, bu mantiqan noto'g'ridir. Qonunda mustahkamlangan konkret huquqlarni amalga oshirish bevosita ma'lum bir belgilangan yuridik majburiyatlarini bajarish bilan bog'liqdir" [11, 157–163-b.]

G.S. Ismailova, Sh.A. Qulmatov, H.T. Odilqoriyevlarning fikrlariga qo'shilgan holda, shaxs huquqiy maqomi, Konstitutsiya yoki qonunlar bilan o'rnatilishi, jinoyat protsessida huquq va majburiyatlar protsess ishtirokchisining huquqiy maqomini belgilab berishini hamda huquqlarni amalga oshirishda ma'lum bir majburiyatlarni yuklash orqali, huquqiy kafolatlar berilishini qayd etish o'rinni.

M.X. Kadirova ham protsess ishtirokchilari jinoyat-protsessual qonunda belgilangan tegishli protsessual huquq va majburiyatlarga ega bo'lishi, belgilangan protsessual muddatlarda huquq va majburiyatlarini amalga oshirishi yoki bajarishdan o'zlarini tiyishlari kerakligini ta'kidlagan [12, 15-b]. M.X. Kadirova protsess ishtirokchilari huquq va majburiyatlarga ega bo'lishini hisobga olib, ularning mazmunini qisqacha ta'riflashga harakat qilgan.

Bizning fikrimizcha, "huquqiy maqom" – bu huquq va muomala layoqatiga ega bo'lgan, huquq-majburiyatlari chegaralari belgilab qo'yilgan, huquqlari qonun bilan kafolatlanadigan hamda jinoyat-protsessida ishtiroki orqali ma'lum bir vakolatlarga ega bo'lishga aytiladi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Mutaxassisning jinoyat protsessi ishtirokchilari tizimidagi o'rni O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi (keyingi o'rinlarda – JPK deb yuritiladi)ning "Jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari" deb nomlangan 6-bobidagi 69–70-moddalarida belgilangan. Ushbu moddalarda mutaxassisning huquqiy maqomi aks etgan.

JPK 69-moddasiga ko'ra, "tergov va sud muhokamasini o'tkazishda dalillarni topish va mustahkamlashda surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga va sudga yordam berish uchun mutaxassis chaqiriladi". Ushbu norma mazmuni kengroq ta'riflansa, "mutaxassis – maxsus bilimga ega bo'lgan, ishga oid dalillarni aniqlash, topish, qayd etish va olib qo'yishda, to'plangan dalillarni tekshirishda, shuningdek, texnika vositalarini qo'llashda ko'maklashish, maqsadida belgilangan tartibda protsessual harakatlarga jalb etiladigan shaxs" ekanligini e'tirof etish mumkin.

Mutaxassis va ekspertning faoliyat yo'nalishlari bir-biriga yaqin bo'lganligi, ularning har ikkisi ham maxsus bilimlardan foydalanishi bois ularning protsessual faoliyatini farqlash zarur [13, 75-b.] Maxsus bilimlarga ega bo'lish mutaxassisni ayblov va himoya

tomonidan qatnashayotgan jinoyat protsessi ishtirokchilaridan, suddan, shuningdek, huquqiy ta'rifi ekspertdan boshqa barcha "protsessning ishtirokchilari"dan ajratib turadi.

Mutaxassis va ekspertning huquqiy maqomidagi farqlar shundaki, mutaxassis "maxsus bilimga ega bo'lib, protsessual harakatlarda ko'maklashish uchun ishtirok etishga jalb qilinadi", ekspert esa "maxsus bilimga ega bo'lgan, ekspertiza tadqiqotini o'tkazish va xulosa berish uchun tayinlangan" shaxsdir. Shuning uchun ham mutaxassis va ekspertning huquqiy maqomlarini jinoyat protsessida maqsadiga ko'ra farqlash zarur.

Bu borada A.V. Kudryavseva "jinoyat ishi yuritishning mazkur ishtirokchilarining protsessual holati, ya'ni ekspert va mutaxassis oldida turgan vazifalarni hal qilish darajasi bo'yicha bir-biridan farqlash lozim"ligini ma'lum qilgan [14, 56-b.] Mutaxassis ishga masalalarni tajriba asosida yechish lozim bo'lganda hamda buning natijasi yetarli bo'lganda, ularni yechishda laboratoriya uskunalaridan foydalanish murakkab hisob-kitoblar, uzoq muddat talab qilinmagan-da jalb etilishi lozim [14, 55-b.]

Bizningcha, A.V. Kudryavsevaning ushbu fikrlari o'rinli. Jinoyat-protsessual munosabatlarda ekspert va mutaxassisning huquqiy maqomi bir-birlariga yaqin bo'lsa-da, ularga huquq va majburiyatlarini tahlil qilish orqali, ularning ishtirokiga oid farqlar va huquqiy munosabatlardagi o'rnini anglash imkonini beradi.

Professor I.R. Astanov o'z tadqiqotlarida, mutaxassis va ekspertning jinoyat protsessida ishtirokidagi farqlarini sanab bergan. Jumladan, "Birinchidan, mutaxassis fikri maslahat tusida bo'ladi va tajribali tergovchining yana bir bor o'z harakatlariga ishonchini kuchaytiradi. Ayrim hollarda tergovchilar ham bunday bilimga ega bo'ladi; ekspertiza esa ba'zida ko'pchilik ilg'ay olmaydigan, allaqachon yo'qolib ketgan dalillarni qayta tiklashga yordam beradi; ikkinchidan, mutaxassis ekspert-

dan farqli ravishda tadqiqot olib bormaydi, balki faqatgina dalillarni aniqlashga, olishga va mustahkamlashga yordam beradi xolos; ekspert esa tadqiqot natijasi bo'yicha xulosa beradi va uning to'g'riligi uchun javobgar hisoblanadi; uchinchi, ekspert xulosasi oqibatda jinoyat ishi qo'zg'atiladigan bo'lsa, bunday harakatlari uchun ekspert shaxsan javob beradi; mutaxassisning jinoyat ishini qo'zg'atishga sabab bo'luvchi harakati uchun esa tergovchi javobgar hisoblanadi, chunki uning fikri maslahat ko'rinishiga ega" ekanligini aytib o'tgan [13, 77–78-b.] Bu borada professor I.R. Astanovning fikrlariga qo'shilamiz.

Mutaxassis va ekspert aslida bitta shaxs bo'lishi mumkin, lekin ular jinoyat protsessidagi ishtirokiga, ya'ni bajaradigan vazifasiga ko'ra o'zaro farqlanadi. Jinoyat protsessida ekspertning vazifasi (maqsadi, vazifalari) ekspertiza o'tkazish va o'tkazilgan tadqiqot natijalariga asosan xulosa berishdir, shuningdek, ekspert so'roq qilinishi va undan ko'rsatuv olinishi mumkin. Mutaxassisning vazifasini uning faoliyat sohalari orqali anglash mumkin. Mutaxassis protsessda quyidagi maqsadlarda ishtirok etadi: 1) tergov va sud muhokamasini o'tkazishda dalillarni topish va mustahkamlashda surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga va sudga yordam berish; 2) tergov va sud muhokamasini o'tkazishda ilmiy-texnika vositalarini (magnitofon, videomagnitofon, kinoga olish apparatlari va boshqa apparatlarni) qo'llash uchun.

Bundan tashqari, ayrim tergov harakatlari o'tkazish mutaxassisga topshirilishi mumkin. Masalan, shaxsni yechintirib yalang'ochlash yoki uning badanidagi tinalgan, shilingan, qontalash joylarni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan, shuningdek, ekspertiza o'tkazishni talab qilmaydigan usullarni qo'llash yo'li bilan shaxsning mastlik va boshqa fiziologik holatini aniqlash zarurati tug'ilgan hollarda guvohlantirish surishtiruvchi, tergovchi yoki sudning topshirig'iga binoan

shifokor yoxud boshqa mutaxassis tibbiy xodim tomonidan o'tkaziladi. Taftish o'tkazish uchun tayinlanadigan shaxslar sifatida mutaxassislar ishtirok etishi mumkin.

Ko'zdan kechirish chog'ida o'lchov o'tkazish, fotosuratga, kinotasvirga, videoyozuvga tushirish, rejalar, sxemalar, chizmalar tuzish, izlardan qoliplar va nusxalar olish ishlarini bajarishga yordam berish uchun mutaxassislar jalb qilinishi mumkin.

Mutaxassisning huquqiy maqomini, uning jinoyat protsessida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlardagi o'rnini belgilovchi protsessual qoidalar yig'indisini o'rganish asosida, mutaxassisning muomala layoqati, huquqiy layoqat, huquq va majburiyatlari, vazifalari singari huquqiy belgilarini alohida ifodalash orqali bilib olish mumkin.

Huquqiy adabiyotlarda ko'rsatib o'tilganidek, "jinoyat protsessi ishtirokchisi o'z jinoyat-protsessual maqomini amalga oshirishining sharti huquqiy layoqat va muomala layoqatidir" [6, 25-b.]

Huquqiy layoqat – huquq layoqati va muomala layoqati kabi ikki tarkibiy qismdan tashkil topadi. Shaxs huquq layoqatining ana shu ikki tarkibiy qismiga bir vaqtning o'zida ega bo'lishidan kelib chiqib, uning to'laqonli huquq subyektiligi anglashiladi. Fuqarolarining huquq layoqati u tug'ilishi bilan, to'la muomala layoqati esa 18 yoshga to'lgach vujudga keladi [15, 35-b.]

Muomala layoqati (huquqda) – fuqaro yoki yuridik shaxsning o'z harakatlari bilan huquqqa ega bo'lish va o'zi uchun majburiyat yaratish qobiliyati. Fuqaroning muomala layoqati to'la yoki to'la bo'lmagan hajmda bo'lishi mumkin. To'la hajmda Muomala layoqatiga shaxs 18 yoshga to'lgach ega bo'ladi. 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan va 14 yoshga to'lmagan voyaga yetmaganlarning muomala layoqati to'la hajmda bo'lmaydi. Ushbu yoshdagi voyaga yetmaganlar qonunda nazarda tutilgan harakatlarni qonuniy vakillarining roziligi yoki mustaqil ravishda bajarishlariga yo'l qo'yiladi.

Huquqiy layoqat – shaxsning subyektiv huquq va majburiyatlar sohibi (egasi) sifatida harakat qilish qobiliyati (imkoniyati)dir. Muomala layoqati – shaxsning o'z ongli, ixtiyoriy (irodaviy) harakatlari bilan subyektiv huquqlari va yuridik majburiyatlarini amalga oshirish, shuningdek, sodir etgan huquqbuzarliklari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish (javobgar bo'lish) qobiliyatidir [16, 310–311-b.]

Hech bir omilga bog'liq bo'lmagan holda barcha fuqarolarda bir vaqtning o'zida paydo bo'ladigan huquqiy layoqatdan farqli o'laroq, muomala layoqatining amalga oshirilishi to'lig'icha ba'zi holatlarga bog'liq. Birinchidan, huquqiy munosabatlar subyekt aqli raso bo'lishi, ya'ni o'z qilmishlari qanday oqibatga olib kelishini fahmlashi, xatti-harakatlarini nazorat qilishi lozim; ikkinchidan, balog'at yoshiga yetgan, ya'ni 18 yoshga to'lgan bo'lishi kerak. Huquqiy layoqat insonga butun umri davomida hamroh bo'ladi, muomala layoqati esa ma'lum yoshdan boshlab yuzaga keladi [7, 12-b.]

Dotsent E.T.Xojiyevning fikricha, huquq layoqati – subyekt tomonidan u uchun o'rnatilgan huquqlar, erkinliklardan foydalanish, shuningdek, majburiyatlarni bajarish, vakolatlarini amalga oshirish qobiliyatidir. Muomala layoqati – bu shaxslarning o'z qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega bo'lishi va amalga oshirishi, o'zlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarini vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda huquq va erkinliklarni ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lishidir [9, 40–41-b.]

Jinoyat protsessida ko'pgina subyektlar uchun huquqiy layoqat va muomala layoqati o'zaro mos keladi. Ular ayni vaqtning o'zida huquqiy layoqat va muomala layoqatiga ega, ya'ni huquq subyektidir. Subyekt, masalan, ekspert yoki mutaxassis bo'lgani holda, protsessual huquqiy layoqatga ega bo'lib, ayni vaqtda tegishli muomala layoqatiga ega bo'lmashligi mantiqqa zid holat hisoblanadi [7, 13-b.]

Bizning fikrimizcha, huquqiy layoqat – bu ma'lum bir huquqiy munosabatlarni amalga oshirishda subyektga berilgan erkinliklar, huquqlardan foydalanish bilan birgalikda, subyektga yuklatilgan vakolatlarini amalga oshirishda majburiyatlar chegarasidan chetga chiqmaslikdir. Muomala layoqati – bu shaxslarning o'z xatti-harakatlari (harakatsizligi) ga mustaqil javob bera olishi natijasida yuzaga keladigan huquqlar hamda majburiyatlar tizimidir.

Xulosalar

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jinoyat protsessida isbot qilish jarayonida ishga jalb qilinishi mumkin bo'lgan shaxslar, avvalombor, muomala layoqatiga ega bo'lishlari zarurligi asosiy ahamiyat kasb etadi. Chunki shaxsning muomala layoqatiga ega bo'lmashligi uning huquqiy munosabatlarga kirisha olmasligini ko'rsatadi. Shuningdek, muomala layoqatiga ega bo'lgan shaxslar bevosita qonunda belgilangan tartibda huquqiy munosabatlarga kirisha oladi. Bu esa isbotlash jarayonida mutaxassis sifatida ishga jalb qilinishi mumkin bo'lgan subyektning huquqiy layoqatga ega bo'lishini anglatadi. O'z navbatida, huquqiy layoqatga ega bo'lgan shaxslar belgilangan tartibda ishga jalb qilinganlaridan so'ng jinoyat-protsessida huquqiy maqomga ega bo'ladilar. Jinoyat protsessual jarayonlarda mutaxassis o'zing huquqiy maqomidan foydalanib, o'zi ega bo'lgan maxsus bilimlar doirasida ishga oid dalillarni aniqlash, topish, qayd etish va olib qo'yishda, to'plangan dalillarni tekshirishda, shuningdek texnika vositalarini qo'llashda ko'maklashish, maqsadida belgilangan tartibda ishtirok etishini ko'rishimiz mumkin.

Demak, jinoyat-protsessual munosabatlarda ishga jalb qilingan mutaxassislar bevosita muomala layoqati va huquqiy layoqatga ega bo'lishlari zarur. Mazkur asosiy belgilar bilan birgalikda maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan shaxslar isbot qilishi jarayonida ishga mutaxassis sifatida jalb qilinishlari lozim.

REFERENCES

1. Qomus.info [Dictionary.info]. Available at: <https://qomus.info/>
2. Shaxsning huquqiy maqomi tushunchasi: tarkibi va turlari [The concept of legal status of a person: structure and types]. Available at: <http://fayllar.org/>
3. Strogovich M.S. Izbrannyye trudi. Problemy obshchey teorii prava [Selected works. Problems of the general theory of law]. Moscow, 1990, p. 257.
4. Kokorev L.D. Polozheniye lichnosti v sovetskom ugolovnom sudoproizvodstve [The position of the individual in Soviet criminal proceedings]. PhD thesis. Voronezh, 1974, pp. 7–8.
5. Bekeshko S.P. Protsessual'noye polozheniye obvinyaemogo v sovetskom ugolovnom protsesse (obshchaya kharakteristika) [The procedural position of the accused in Soviet criminal proceedings (general characteristics)]. *The thesis of documents at the scientific conference of the Faculty of Law of BGU*. Minsk, 1966, pp. 120–121.
6. Zelenina O.A. Protsessualnyy status uchastnika ugolovnogo sudoproizvodstva: sistemno-pravovoy analiz [Procedural status of a participant in criminal proceedings: systemic legal analysis]. Ekaterinburg, 2014, pp. 23–25.
7. Semenov E.A., Vasyukov V.F., Volevodz A.G. Pravovoy status i pravovaya reglamentatsiya uchastiya spetsialista v ugolovnom protsesse: teoreticheskiye, protsessual'nyye i organizatsionnyye aspekty [Legal status and legal regulation of the participation of a specialist in criminal proceedings: theoretical, procedural and organizational aspects]. Moscow, MGIMO Publ., 2020, pp. 9–13.
8. Petruxin I. L. Svoboda lichnosti i ugolovno-protsessual'noye prinuzhdeniye [Personal freedom and criminal procedural coercion]. Moscow, 1985, p. 13.
9. Xojiyev E. T., Ismailova G.S., Raximova M.A. Davlat xizmati [State service]. Tashkent, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, 2015, pp. 40–44.
10. Qulmatov Sh.A. Jinoyat-protsessual majburiyatlar va ularni bajarmaganlik uchun javobgarlikning nazariy, huquqiy va amaliy jihatlar [Theoretical, legal and practical aspects of criminal-procedural obligations and liability for their non-fulfilment]. PhD thesis. Tashkent, 2019, p. 25.
11. Odilqoriev H.T. Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati [Constitution and civil society]. Tashkent, 2002, pp. 157–163.
12. Kadirova M.X. Jinoyat protsessual muddatlarni takomillashtirish: zaruriyat va imkoniyat [Improvement of criminal procedural terms: necessity and possibility]. PhD thesis. Tashkent, 2011, p. 15.
13. Astanov I.R. Jinoyat ishlari bo'yicha maxsus bilimlardan foydalanishning protsessual va kriminalistik jihatlar [Procedural and criminological aspects of the use of special knowledge in criminal cases]. PhD thesis. Tashkent, 2018, pp. 75–78.
14. Kudryavseva A.V. Zaklyucheniye i pokazaniya spetsialista kak vid dokazatel'stv v ugolovnom protsesse Rossii [Conclusion and testimony of a specialist as a type of evidence in criminal proceedings in Russia]. *Current problems in the theory and practice of criminal proceedings and criminology: Proceedings of the Conference*. Moscow, Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia Publ., 2004, pp. 55–56.
15. Axrarov B. O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslar javobgarligining ayrim jihatlar [Some aspects of the responsibility of legal entities in the Republic of Uzbekistan]. *Criminal Justice*, Tashkent. 2020, p. 35
16. Mordovsa A.S., Sinyukova V.N. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]. Moscow, 2005, pp. 310–311.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-YIL 1-SON

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, professor, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

J. Allayorov

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, M. Sharifova,
Y. Yarmolik, E. Mustafayev

Musahhih: K. Abduvaliyeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 26.03.2024-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog'i 19,3.

Adadi: 100. Buyurtma raqami: 37.

TDYU tipografiyasida chop etildi.